

AR KRISTIJONAS DONELAITIS TURĖJO ASMENINĘ BIBLIOTEKĄ?

Domas Kaunas | Vilniaus universiteto Knygotyros ir
dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: domas.kaunas@kf.vu.lt

Tyrimo objektas – Kristijono Donelaičio asmeninė biblioteka. Jos tyrimai kol kas nėra rezultatyvūs. Tai lemia problemos aktualumo stygius ir maži šaltiniotyrynų duomenų ištekčiai. Straipsnyje teigiama, kad, siekiant tyrimo pažangos, būtina plėtoti ir didinti problemos analizei aktualių istorijos duomenų rinkinius ir jų įvairovę, naujais metodais ir kritiškiau įvertinti donelaitikos kūrėjų (Martino Ludwigo Rhesos, Ludwigo Louiso Passarge's, Franzo Oskaro Tetznerio, Aleksandro Horno, Carlo Wilhelmo Hugo Freybergo) naudotus šaltinius ir istoriografinę literatūrą. Atsižvelgiant į dabartinę problemos istoriografijos būklę, tyrimo tikslas formuluojamas taip: Donelaičio asmeninės bibliotekos buvimo galimybę patvirtinti, paneigti arba kaip problemą palikti atvirą ir tyrimus tęsti tol, kol jos tikroviškumas arba bent tikimybės faktas sulauks vienareikšmiško atsakymo. Tyrimo atspirties pozicija remiasi XVIII a. pradžios Prūsijos karališkosios valdžios siekiu griežčiau kontroliuoti protestantų kunigų žinias, gebėjimus ir asmeninį gyvenimą. Ši priemonė buvo veiksminga. Reaguodami į naujoves, taip pat norėdami pagerinti savo tarnybinę ir socialinę padėtį, dvasininkai buvo priversti apsirūpinti gebėjimų ugdymui ir lavinimuisi skirtos literatūros parankine biblioteka. Vykdamas Donelaičio bibliotekos tyrimą pagrindiniai siekiniai būtų šie: 1) nustatyti jos kūrėjo asmenybinius, pareiginius, informacinius ir kūrybinius poreikius, 2) bibliotekos komplektavimo būdus ir šaltinius, 3) jos sudėtį ir paskirtį, 4) likimą po kūrėjo mirties. Tyrimo metodas remiasi teoriniu įrodinėjimu, spekuliatyvia istoriografinių teiginių ir šalutinių duomenų analize. Atliktas tyrimas leido tik teoriškai pagrįsti prielaidą. Remiantis juo, įtikinamo įrodymo, kad Donelaičio asmeninė biblioteka egzistavo, pateikti negalima. Tyrimas neatmeta ir jos paneigimo galimybes. Vadinasi, galima formuluoti dvejopas išvadas: 1) duomenų apie Donelaičio asmeninės bibliotekos egzistavimą nerasta, 2) Donelaitis asmeninės bibliotekos negalėjo neturėti.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Kristijonas Donelaitis, protestantų klebonas, protestantizmas, Prūsija, Karaliaučius, Tolminkiemis, asmeninė biblioteka, fondo komplektavimas, knygų rinkinys, religinė raštija, Biblija, mokykliniai vadovėliai, spausdintiniai valdžios įsakų leidiniai.

Tyrimo objektas yra Kristijono Donelaičio asmeninė biblioteka. Jos buvimas kol kas neįrodytas, todėl klausimo sprendimas rutuliojamas tik prielaidos lygmeniu. Susidariusią padėtį lemia kelios priežastys, kurių svarbiausios galėtų būti tokios: 1) Donelaitis daugiausia tirtas filologų (dažniausiai grožinės literatūros kūrėjo klasiko aspektu), 2) per mažas istorikų (ypač Prūsijos kultūros, bažnyčios ir ūkio), dokumentinio paveldo informacijos ir komunikacijos mokslininkų įdirbis, 3) tyrimams nepakanka šaltiniotyriinių duomenų.

Dėl nurodytų priežasčių rezultatyvaus tyrimo kol kas tikėtis negalima. Siekiant jo pažangos, būtina plėtoti ir atnaujinti duomenų rinkinius, didinti jų įvairovę, naujais metodais ir šiuolaikiškai, kritiškiau įvertinti donelaitikos kūrėjų naudotus šaltinius. Dauguma jų yra išlikę. Donelaitikos šaltiniotyros ištakas grindė jau pirmasis poeto kūrybos skelbėjas – Karaliaučiaus universiteto profesorius Martinas Ludwigas Rhesa („Metų“ publikacijoje 1818 m.), ir pirmieji du Tolminkiemio klebonijos archyvo tyrėjai: pažintinių kelionių apybraižų autorius rytpriusietis teisininkas Ludwigas Louisas Passarge (dvi svarbesnės knygos išleistos 1878 ir 1894 m.) ir Leipcigo universiteto profesorius germanistas Franzas Oskaras Tetzneris (jo keli informatyvūs straipsniai ir proginės apžvalgos paskelbtos 1895–1917 m.). Populiariojoje ir mokslinėje periodikoje pasirodžiusios publikacijos paskatino Donelaičio asmenybe domėtis vietinius kraštotyrininkus. Įsiruties senovės tyrimo draugijos narys teisininkas Aleksandras Hornas parašė pirmąją išsamesnę Donelaičio biografiją (1893 m. išspausdinta Įsiruties laikraštyje „Insterburger Zeitung“, įkandin ir knygos atspaudu), nuo 1886 m. Tolminkiemyje klebonavęs Carlas Wilhelmas Hugo Freybergas – Tolminkiemio parapijos istoriją, kurioje dėl pirmtakų įtakos gana išsamiai apibūdinta „Metų“ autoriaus asmenybė (1898). Visi minėtųjų tyrėjų surasti Donelaičio gyvenimo, veiklos ir asmeninės bibliotekos temos formavimui galintys padėti archyviniai duomenys sutelkti ir su šiuolaikiškais, išsamiais komentarais paskelbti literatūros klasiko akademinėse *Raštų* tome¹ ir Leono Gineičio parengtame visų anksčiau paminėtų svarbiausių šaltiniotyriinių tekstų sąvade *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį* (2002).² Iš šių dviejų leidinių šaltiniotyriinių požiūriu reikšmingiausias yra pastarasis, nes jame panaudotas rengėjo patyrimas dirbant prie kone viso gyvenimo užduoties – svarbiausių lietuvių istoriografijoje donelaitikos monografijų *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha* (1964, antroji pataisyta laida – 1990³) ir *Kristijono Donelaičio aplinka* (1998).⁴ Jos abi pasižymi duomenų pateikimo conceptualumu ir interpretacijų įžvalgumu. Jaunosios kartos Mažosios

1 DONELAITIS, Kristijonas. *Raštai*. Vilnius, 1977. 599, [1] p.

2 *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Parengė Leonas Gineitis. Vilnius, 2002. 284, [1] p.

3 GINEITIS, Leonas. *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*. Vilnius, 1990. 436, [2] p.

4 GINEITIS, Leonas. *Kristijono Donelaičio aplinka*. Vilnius, 1998. 195, [1] p.

Lietuvos lietuvių kultūros ir literatūros istoriografams naujų galimybių sudarė Lietuvos Nepriklausomybės sąlygomis atsivėrusi laisva prieiga prie Vokietijoje laikomų Prūsijos karalystės archyvų. Daugiausia Donelaičio literatūrinių akiračių, kalbų mokėjimo, lektūros, kartu ir asmeninės bibliotekos formavimo suvokimui naujų paskatų suteikė Liucijos Citavičiūtės,⁵ Žavintos Sidabraitės⁶ ir Ulricho Schoenborno⁷ monografijos.

Asmeninę biblioteką laikant reikšmingu „Metų“ autoriaus charakterio, gyvenenos, ganytojo veiklos ir kūrybos skatinimo veiksniu, jos tyrimas įgauna didesnę svarbą. Suprantama, kad jo rezultatas turi būti pasiektas ne tik remiantis ikišiolinių donelaitikos kūrėjų įžvalgomis bei nuojautomis, bet ir visais naudotais ir naujais šaltiniotyrimais bei istoriografiniais ištekliais, kitokiomis jų interpretacijomis, kylančiomis iš Donelaičio epochos politinės, socialinės ir bažnytinės santvarkos, jos reiškinių ir įvykių eigos pažinimo. Tokiu atveju įrodymo arba paneigimo fakto tampa net Tolminkiemio klebono socialinė laikysena, gebėjimai argumentuoti rengti teisinius ir poleminius dokumentus, kūryba, savęs pozicionavimas galimuose įpėdinių matymuose.

Aiškaus požiūrio į istoriškai susiklosčiusią problemą stoka skatina, atsižvelgiant į nurodytas aplinkybes, šio *tyrimo tikslą* formuluoti taip: Donelaičio asmeninės bibliotekos buvimo galimybę patvirtinti, paneigti arba kaip problemą palikti atvirą ir tyrimus tęsti bei plėtoti tol, kol jos tikroviškumas arba bent tikimybės faktas sulauks vienareikšmiško atsakymo. Imantis tyrimo, nusistatoma tokia *atspirties pozicija*: Prūsijos karališkoji valdžia XVIII a. pradžioje pradėjo griežčiau kontroliuoti kunigų žinias, gebėjimus ir asmeninį gyvenimą. Tuo tikslu buvo pradėtos vykdyti nuolatinės parapijų vizitacijos, rengiami patikros protokolai ir sprendimai, trūkumams šalinti kviečiami bažnytinės vyresnybės ir klero pasitarimai, kunigams keliami reikalavimai, nurodomi užduočių įvykdymo terminai ir būdai. Siekdami pagerinti tarnybinę ir socialinę padėtį, dvasininkai buvo priversti apsirūpinti bent nedidele gebėjimų ugdymui ir lavinimuisi skirtų leidinių parankine biblioteka.⁸

Nėra aiškaus apibūdinimo, kas laikytina XVIII a. parapijos klebono biblioteka. Apie to meto aukštojo luomo, ypač Karaliaučiaus universiteto mokslininkų ir stambųjų žemvaldžių, bibliotekas patikimų duomenų išliko daug. Karaliaučiaus pilies, Dohnų, Waldburgų, Walenrodtų ir kitų didikų rūmų bibliotekų tema paskelbta tyrimų ir informacinių veikalų. Apie Andreaso Hedio, Danieliaus Salthenijaus, Bernhardo von Sandeno, Johanno Jacobo Quandto ir kitų mokslininkų bei aukštųjų dvasininkų bibliotekas, kartais turinčias daugiau kaip 20 tūkst. tomų, liudija XVIII amžiuje Karaliaučiuje vykę jų aukcionų katalogai. Tokie vieši knygų išpardavimai gana dažnai buvo rengiami jau Donelaičio mokslo ir studijų laikais, tad, jei buvo sąlygų ir noro, jaunuolis galėjo juos bent stebėti. Karaliaučiaus universiteto

rektorius ir būsimą „Metų“ autoriaus profesoriaus Quandto biblioteka, turėjusia apie 8 tūkst. tomų klasikinėmis ir naujosiomis kalbomis, taip pat ir lietuvių, leista naudotis ir studentams.⁹

Apie superintendentūrų bei klebonijų bibliotekas, ypač provincijos, žinių mažą. Šiokia tokia išimtimi laikytina ilgamečio Trempų kunigo Gottfriedo Ostermeyerio (1716–1800) asmeninė biblioteka. Mirus savininkui, jos knygos papildytos gautomis ir iš kunigo sūnaus, taip pat kunigo, Siegfriedo Ostermeyerio, buvo nusiųstos į Jenos universitetą istorikui ir filologui, lietuvių kalbos ir kultūros rėmėjui Abrahamui Jakobui Penzeliui (1749–1819). Siuntą sudarė G. Ostermeyerio lietuviškų giesmynų istorija vokiečių kalba (1793), lietuviškos knygos – Christiano Danieliaus Hassensteino karo su Napoleonu istorija *Nufidawimai βwento Karawimo* (1814), Rhesos parengtos lietuviškos Biblijos trečiojo leidimo (1816) egzempliorius, Gottardo Friedricho Stenderio latvių kalbos gramatika ir kitos knygos bei rankraščiai.¹⁰ Deja, vertingas lietuviškos, lituanistikos ir letikos literatūros rinkinys Penzeliui nepatarnavo. Kaip matyti iš Rhesos laiško poetui Johannui Wolfgangui Goethe'ui, netrukus jis mirė, o dėžė knygų ir rankraščių dingo.¹¹ G. Ostermeyeris buvo labai aktyvus ir produktyvus lietuvių raštijos darbuotojas, tačiau kiti Mažosios Lietuvos kunigai tokiais plačiais interesais nepasizymėjo ir išskirtinių rinkinių greičiausiai neturėjo. Žvelgdami į XVIII a. provincijos parapijos dvasininko, ypač klebono, darbo kambario spintą, joje greičiausiai rastume vos porą trejetą parankinės literatūros ir ganytojo veikalų skirtų sielovados knygų lentynų, nedidelį tarnybinių raštų ir metrikų archyvą. Manytume, kad toks rankraščių rinkinys, tik sąlyginai vadintinas archyvu, laikytinas to meto *bibliotekos* sudedamąja dalimi.

Tyrimo uždaviniai. Vykdamas Donelaičio bibliotekos egzistavimo tyrimą, pagrindiniai siekiniai būtų: 1) nustatyti jos kūrėjo asmenybinius, pareiginius, informacinius ir kūrybinius poreikius, 2) rinkinio komplektavimo šaltinius, 3) jo sudėtį ir paskirtį, 4) likimą po kūrėjo mirties.

Tyrimo metodas. Jis remiasi teoriniu įrodinėjimu, spekuliatyvia istoriografinių teiginių ir šaltinių duomenų analize, vykdoma remiantis prielaida, kad Donelaitis

5 CITAVIČIŪTĖ, Liucija. *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras: istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*. Vilnius, 2004. 393 p.: iliustr.

6 SIDABRAITĖ, Žavinta. *Kristijonas Gotlybas Milkus: gyvenimas ir literatūrinė veikla*. Vilnius, 2006. 227 p.: iliustr.

7 SCHOENBORN, Ulrich. *Kristijonas Donelaitis (1714–1780): Zwischen Theologie und Poesie*. [München], [2014]. 232 p.

8 BUDDENSIEG, Hermann. Kristijono Donelaičio gyvenimas ir veikalas laiko fone. Iš *Is vokiškųjų*

raštų apie Kristijoną Donelaitį. Vilnius, 2002, p. 184.

9 CITAVIČIŪTĖ, Liucija. *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras*, p. 51.

10 GERULAITIENĖ, Vilija. Abraham Jakob Penzel und sein Interesse an der litauischen Literatur in Ostpreußen. *Annaberger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen*, (Bonn), 2000, nr. 8, p. 69–81.

11 RĖZA, Liudvikas. *Lietuvių liaudies dainos*. [T.] 2. Paruošė A. Jovaišas. Vilnius, 1964, p. 354, 356, 361.

kaip tipiškas XVIII a. Mažosios Lietuvos provincinės parapijos klebonas ir privalėjo susikurti tarnybinėms pareigoms atlikti palankią intelektualinę aplinką bei veiksmingą informacinių priemonių rinkinį.

ASMENINĖS BIBLIOTEKOS KŪRIMO SĄLYGOS IR POREIKIAI

Juos galėjo lemti įgytas bendrasis išsilavinimas, akademinės studijos, parapijos vadovo pareigos, kūryba ir pomėgiai. Apie XVIII amžiaus Karaliaučiaus lotyniškosios mokyklos ir universiteto studijų turinį rašė daug vokiečių ir lietuvių autorių. Pastariesiems jis aktualus siekiant suprasti lietuvių raštijos kūrėjų išsilavinimą ir kūrybos paskatas. Lotyniškoje mokykloje – Frydricho kolegijoje – Donelaitis gilino lotynų kalbos, teologijos, antikinės literatūros žinias ir iškalbos gebėjimus, antraeiliai dalykai buvo graikų, hebrajų ir šiuolaikinės kalbos.¹² Moksleiviai taip pat galėjo rinktis neprivalomus matematikos, muzikos ir kitus dalykus.¹³ Jaunuoliai taip pat buvo mokomi giedojimo ir turėdavo dalyvauti bažnyčios chore. Dauguma šių dalykų universiteto Teologijos fakultete buvo studijuoti aukštesniu lygiu: teoriškai ir metodiškai. Čia vyravo teologija, Biblijos originalo – graikų ir hebrajų kalbos,¹⁴ kitos klasikinės ir šiuolaikinės kalbos, iškalbos tobulinimo tikslu gilintasi į antikinę literatūrą. Privalomi autoriai buvo Homeras, Ovidijus ir Vergilijus, kruopščiai analizuotas hegzametru rašiusio poeto Horacijaus mokomasis veikalas *Poezijos menas (Ars poetica)*. Nė vienas iš Donelaičio tyrėjų neabejoja, kad Donelaitis poetu ir hegzometro pirmtaku moderniojoje literatūroje tapo būtent šių autorių dėka.

Raktas į literatūros ir teologijos studijas buvo kalbos. Tačiau Rhesos teiginys apie tobulas Donelaičio graikų, hebrajų, prancūzų ir lietuvių kalbų žinias greičiausiai yra perdėtas.¹⁵ Abejonių nekiltų tik dėl lotynų ir vokiečių kalbų. Jomis buvo dėstoma. Kitoms kalboms studijose tiek vietos neskirta. Tai patvirtina net Donelaičio raštų gausios citatos iš klasikinės literatūros lotynų kalba ir vos kelios užuominos prancūzų ir graikų kalba. Jam gimtosios kalbos tikriausiai teko mokytis kone iš naujo, nes svetimoje Karaliaučiaus aplinkoje praleisti vaikystės ir mokslo kolegijoje metai ją atitolino. Kaip gana patikimai įrodė L. Citavičiūtė,¹⁶ tvirtesnius pagrindus suteikė Lietuvių kalbos seminaras. Jame užsiėmimai buvo privalomi visiems Teologijos fakulteto studentams, kilusiems iš lietuviškųjų vietovių. Seminarui 1733–1763 m. vadovavo inspektorius teologijos profesorius Frantzas Albertas Schultzas. Jis buvo įtakingas, palaikė tvarką, gynė Lietuvių ir Lenkų seminarų autonomiją, stipendijas, privilegiją neturtingiems seminaro dalyviams gauti išlaidą aluminate – universiteto bendrabutyje, pagal universiteto steigėjo hercogo

Alberto vardą vadinamame Alberto kolegija. Donelaitis šiomis lengvatomis pasinaudojo. Lietuvių kalbos seminaro lankytojai lavinosi dviejuose skyriuose: žemesniajame įsisavindavo lietuvių kalbos gramatikos pagrindus ir atlikdavo pratimus, aukštesniajame – mokėsi katechizuoti, iš vokiečių kalbos vertė pamokslus ir juos sakė lietuviškose bažnyčiose. Gabiems seminaristams buvo palankus Prūsijos karaliaus įsakas juos siųsti į mišrias, vokiškas ir lietuviškas parapijas precentoriais ir kantoriais, kurie, įgiję patirties, kunigais būtų skiriami pirmiausia. Tai paaikškina kone pavyzdinę Donelaičio karjerą – spartų kelią į Tolminkiemio kleboniją.

Studijas praturtino kiti humanitariniai dalykai. Būsimieji kunigai studijavo muzikos teoriją, mokėsi groti tradiciniais bažnyčios instrumentais ir komponuoti gaidas, nes daugeliui universitetą palikusių absolventų, kaip žinoma, pirma tekdavo ragauti bažnytinės mokyklos, vargonininko ir choro vadovo duonos. Tai visiškai patvirtina ir Donelaičio atvejis. Teologų mokymas, kaip ir visa, kas svarbiausia protestantams, buvo grindžiamas Biblija. Ji pasikeičiant garsiai skaityta studentų valgykloje, ja remtasi rengiant pamokslų bandymus, atsakinėta per egzaminus, demonstruotos Šventojo Rašto originalo – graikų ir hebrajų – kalbomis žinios. Tad neatsitiktinai Biblijos nuorodų prikaišiota kalba buvo kunigų profesinis žargonas, suteikiantis teisę Dievo vardu aiškinti įvykių eigą ir duoti atkirtį oponentams, pirmiausia pasauliečiams.

Atsižvelgiant į visa tai, kas studijuota ir kokia miesto aplinka supo akademinį jaunimą, galėtume nedaug prasilenkdami su tiesa teigti, kad Donelaitis universitetą paliko subrendusio amžiaus ir išlavintų gabumų, įgijęs ne tik dalykinių žinių, bet ir knygos vartotojo patirties. Karaliaučius atskleidė naujosios literatūros, pasaulio spaudos leidinių rūšių, turinio ir kalbų įvairovės pažinimo galimybes. Net ir labai nesistengiant buvo sudarytos sąlygos naudotis universiteto ir profesorių bibliotekomis, lankytis knygynuose, kurių savininkai nedraudė čia pat imtis knygų, vartyti pirkėjams skirtus spausdintinius katalogus, stebėti asmeninių bibliotekų išpardavimus. Donelaičio studijų laikais universiteto biblioteka buvo jau dviejų šimtų metų amžiaus, 1724 m. atidaryta viešajam naudojimui, apie tą patį laiką parengtas knygos formos rankraštinis katalogas *Catalogus Bibliothecae Academiae Regiomontanae*.¹⁷ Profesorių reikalavimu studentai išmoko surasti reikalingus

12 GINEITIS, Leonas. *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, p. 211.

13 KUZMICKAS, Vincas. *Kristijonas Donelaitis*. Vilnius, 1983, p. 79.

14 BECKHER, Wilhelm Heinrich. *Preußische Kirchenregiffratur*, oder: Kurzer Auszug Königlich-Preußischer Edicten und Verordnungen, welche in Kirchen- und Schulfachen in dem Königreich

Preußen publiciret worden... Königsberg; Leipzig, 1769, p. 122.

15 RĖZA, Liudvikas. K. Donelaitis ir jo kūryba. Iš *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Vilnius, 2002, p. 18.

16 CITAVIČIUTĖ, Liucija. *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras*, p. 82–88, 333.

17 *Catalogus Bibliothecae Academiae Regiomon-*

leidinius, nusirašyti arba įsiminti nurodytus tekstus. Absolventai įgydavo žinių apie kunigo tarnybai būtiną literatūrą ir parankines priemones. Išvykdami iš Karaliaučiaus kai kurie jų tokių knygų jau turėjo. Ne išimtis buvo ir Donelaitis. Jo privalumai taip pat buvo įgyta klasikinė estetika, klasikinių autorių ir veikalų žinios ir pomėgis, gebėjimai sklandžiai žodžiu ir raštu reikšti mintis, vartoti tais laikais madingus antikos autorių aforizmus ir pamokymus originalo kalba. Pradėjęs savarankišką gyvenimą ir ganytojo pareigas, sukaupia patirtis motyvavo tobulinti literatūros vartojimo įgūdžius.

BIBLIOTEKOS KOMPLEKTAVIMO GALIMYBĖS IR BŪDAI

Bibliotekos formavimas yra ilgalaikis procesas. Kaip ir kitiems, Donelaičiui jis turėjo prasidėti nuo rinkinio užuomazgos ir rutuliotis priklausomai nuo asmeninių savišvietos, informacijos ir komunikacijos poreikių bei kelių provinciniam atskirtumui būdingų veiksnių, tokių kaip tiesioginiai ir nuotoliniai ryšiai su artimaisiais, bažnytine vyresnybe ir konfratris, išvykos, materialiniai ištekliai. Donelaičio giminės, artimi bičiuliai ir jam palankūs bažnytinės aplinkos asmenys buvo broliai, abu juvelyrai, karaliaučiškis Frydrichas ir tėviškę paveldėjęs Mykolas, vėliau apsigyvenęs pas Kristijoną ir be laiko miręs Tolminkiemyje, seserys, pusbrolis Zaumarų dvaro valdytojas amtsratas (valsčiaus tarėjas) Georgas Albrechtas Donelaitis, kunigai klebonai: Johannas Heinrichas Kempferis, Philippas Ruhigas, Donelaičio studijų draugas Johannas Friedrichas Sperberis, Karlas Friedrichas Jordanas, pastarojo sūnus Johannas Gottfriedas Jordanas, tiesioginis Donelaičio viršininkas Įsruties diecezijos dekanas ir archipresbiteris Benediktas Friedrichas Hahnas ir jo pareigų perėmėjas 1767 m., dažnas Tolminkiemio klebono vizitatorius archipresbiteris Samuelis Mülleris, Valdauskadėlių amtmanas (istorikės Ingės Lukšaitės siūlymu sąvokos *amtmanas* lietuviškas atitikmuo būtų *tijūnas*) Frantzas Boltzas, Romintos girios Varnų girininkijos girininkas Gotthardas Eckartas, Tolminkiemio bažnyčios statybai 1756 m. vadovavęs Lietuvos provincijos departamento rūmų karo ir domenų patarėjas, karališkasis statybų direktorius ir inspektorius Fischeris, Donelaičio vadintas *brangiu draugu*.¹⁸ Dėl duomenų stygiaus šis sąrašas nėra išsamus, tačiau ir iš jo galima spręsti apie Tolminkiemio klebono ryšių geografiją bei bendravimo mastą.

Intensyviausiai žinios apie reikalingas knygas ir bibliotekos papildymo galimybes sklido susirašinėjant. XVIII amžius buvo entuziastingi korespondentinio komunikavimo laikai. Paliudytų Donelaičio adresatų žinomi vos keli: pusbrolis iš Zaumarų, jaunasis konfratras J. G. Jordanas, bažnytinės ir valdžios institucijos

Gumbinėje, Įsrutyje ir Karaliaučiuje. Tačiau tai tik menkos žinių nuotrupos. Tyrėjai neabejoja dėl jo pomėgio savo poezijos kūriniais siuntinėti konfratrams. Apie Tolminkiemio klebono poetinį talentą duomenys pasiekė Prūsijos literatūros istoriką, Karaliaučiaus universiteto profesorių Georgą Christophą Pisanskį, Trempų kleboną Gottfriedą Ostermeyerį. Atsiliepdamas į pastarojo kvietimą prisidėti prie naujo lietuviško giesmyno rengimo, Donelaitis laišku teisinosi, kad tokiai užduočiai atlikti esąs jau nebepajėgus.

Kaip tais laikais buvo įprasta, Karaliaučiaus spaustuvininkai ir knygininkai papirpų klebonams nemokamai siuntinėjo spausdintus laiškus-sąrašus su pasiūlymu įsigyti naujai išleistų lietuviškų giesmynų, katekizmų ir kitų tikiybinių knygų. Pageidaujant buvo galima gauti ir knygos pavidalo katalogą. Viena didžiausių Karaliaučiaus spaudos įmonių, priklausiusi Hartungams, tokių katalogų Donelaičio gyvenimo metais parengė ir išplatino daugiau kaip 50. Juose buvo grožinių, mokslinių, informacinių, religinių, plataus spektro kitokio turinio knygų lotynų, vokiečių, prancūzų, italų, anglų, lenkų, lietuvių, latvių, rusų ir švedų kalbomis skyriai, o leidinių apimtis kartais peršokdavo 400 puslapių. Leidėjas siūlė ne tik pirkti, bet ir žemesne kaina prenumeruoti dar tik rengiamus leidinius. Jau pirmuoju klebonavimo Tolminkiemyje dešimtmečiu Donelaitis iš tokių katalogų galėjo gauti patikimos informacijos ir įsigyti apie 30 vien lietuviškų leidinių: lietuvių–vokiečių kalbų ir atvirkštinį žodyną, lietuvių filologijos veikalų, visos Biblijos arba jos dalių leidimų, katekizmo vertimų, bažnytinių giesmynų, asketinių skaitinių, vaikų krikščioniško ugdymo pamokymų ir kt. Be abejo, pasiūla literatūros kitomis kalbomis (katalogus sudarė apie 6–7 tūkstančiai įrašų) pranoko ne tik provincijos klebono, bet ir išrankiausio universiteto profesoriaus lūkesčius.

Paskata Donelaičiui papildyti asmeninę biblioteką galėjo būti išvykos. Kai kuriems tyrėjams (F. Tetzneriui, L. Gineičiui, L. Wenau) atrodė, kad jis buvo namisėda, paskendęs ganytojo pareigų rūpesčiuose ir statybose. Mano manymas kiek kitoks. Nepaisant privalomo dekano leidimo išvykti toliau parapijos ribų, Tolminkiemio klebonas suvaržymų nepatyrė ir tokia galimybe pasinaudojo. Gerai žinoma Donelaičio 1757 m. kelionė į Karaliaučių. Jis dalyvavo brolio Frydricho vaiko krikštynose.¹⁹ Tačiau viešnagė pas gimines, jei drąsiau spėliotume, netrukdė ir knygynų lankymui, ir, pavyzdžiui, susitikimui su minėtuoju Pisanskiu. Jo metu Kristijonas

tanae. [Karaliaučiaus universiteto bibliotekos rankraštinis katalogas. Sudarytas apie 1718–1722 m.]. [170] lap. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius. F 15–266.

18 DONELAITIS, Kristijonas. Taufregister der Kirche Tollmingkehmen 1755–1773. Tolminkiemio

bažnyčios 1755–1773 m. krikšto metrikų knyga. Iš DONELAITIS, K. *Raštai*. Vilnius, 1977, p. 529, 540.

19 WENAU, Lutz. Tolminkiemio pastorius poetas ir jo laikas. Iš *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Vilnius, 2002, p. 232.

galėjo profesoriui įteikti mįslingąjį 659 eilučių apimties būsimųjų „Metų“ trumpąjį variantą su savo paties parengtu vertimu į vokiečių kalbą.²⁰ Tai, kad mums stinga duomenų apie tolimesnes keliones, dar nereiškia, kad Kristijonas į Karaliaučių bei kitus miestus nevyko ir kitomis progomis.

Mažiausiai žinomi klebono finansiniai ištekliai. Asmeninės bibliotekos pradžia ir papildymas reikalavo lėšų. Jos buvo dvejopos: bažnyčios kasos ir klebono. Remdamasis archyvine medžiaga, Tolminkiemio bažnyčios kasos XVIII amžiuje būklę atskleidė kunigas Freybergas.²¹ Autorius nurodo, kad bažnytinę kasą tvarkė ir apskaitą vykdė bažnyčios seniūnas (kartais net du seniūnai), pajamas sudarė dešimtinė, daug kitų smulkmeniškai suregistruotų mokesčių ir rinkliavų, visos surinktos lėšos paskirstytos bažnyčios aprūpinimui, jos tarnų atlyginimams, pastatų – bažnyčios, klebonijos ir mokyklos – remontui, statybinių medžiagų pirkimui, drabužių valymui, Įsruties dekanui. Finansiniu požiūriu parapija buvo skiriama prie turtingesnių. Žinių apie klebono pajamas nepateikta, nors jos neabejotinai didėjo ir ilgainiui tapo gana geros. Taip teigti leidžia žinomo Tolminkiemio našlių namo statybos istorija: nesulaukęs vyresnybės išdo paramos, klebonas jį statė savo lėšomis ir padovanojo parapijai. Apibendrinus tarnybinių raštų duomenis matyti, kad Donelaitis turėjo pajamų iš klebonijos išlaikymui skirto 5 ūbų (37,5 ha) žemės ūkio, kalėdojimo, krikšto, sutuoktvių, išpažinties rinkliavų. Taigi finansinio pagrindo būta gana tvirto, ir Donelaitis be kokio nors susivaržymo galėjo skirti nemaža lėšų bibliotekos knygoms ir mechanikos bei muzikos instrumentų gamybai reikalingoms medžiagoms įsigyti.

BIBLIOTEKOS SANDARA

Formuojant knygų rinkinį, pirmenybė teikta ganytojo veiklos, į kurią įėjo ir mokyklų inspektavimas, aprūpinimui, užduočiai *ex officio* vietos gyventojams skelbti bažnytinės vyresnybės, karališkųjų rūmų ir įstaigų siunčiamus valdiškus įsakus ir kūrybai. Provincijos kunigų bibliotekų savitumas buvo dvikalbiškumas. Tai lėmė gyventojų tautinė sudėtis. Donelaičio klebonavimo laikais Tolminkiemio parapija, daugumos nuomone, turėjo apie 3000 (Freybergo skaičiavimu – apie 4000) gyventojų, lietuviai sudarė nuo pusės iki trečdaliao gyventojų. Lietuviškos pamaldos vyko iki 1856 m.,²² bet tai nereiškė, kad tais metais mirė paskutinis parapijos lietuvis. Tetzneris, XIX amžiaus pabaigoje atvykęs tirti klebonijos archyvo, teigė čionykštėje karčemoje matęs skelbimus ne tik vokiečių, bet ir lietuvių bei lenkų kalbomis.²³ Gana dideliu lietuvių gyventojų skaičiumi galima pagrįsti lietuviškų knygų poreikį kunigo tarnybai ir bendruomeninių santykių palaikymui.

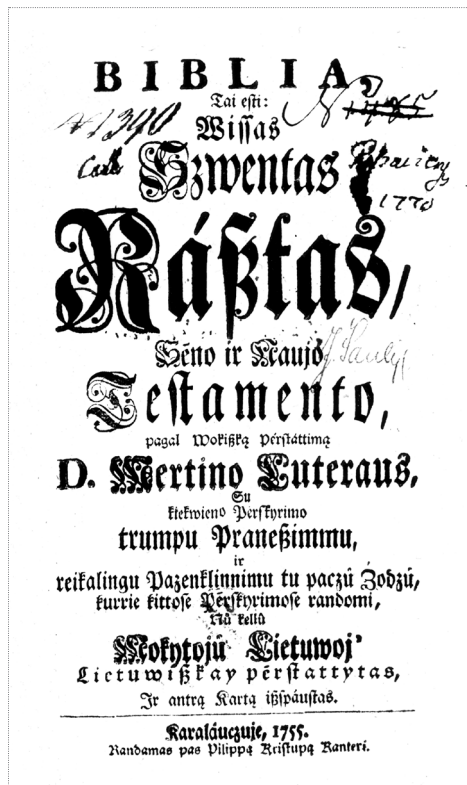
Neabejotinas bibliotekos kūrėjo prioritetas buvo *religinė raštija*. Šia sąvoka apibūdiname Bibliją, teologijos veikalus, apeigynus, religijos praktikos vadovus ir didaktikos literatūrą. Tai parankinės bet kurio kunigo knygos. Donelaičio įsikūrimo Tolminkiemyje metu parapijų klebonai dažniausiai naudojosi Prūsijos generalinio superintendente Johanno Jacobo Quandto vadovavimu parengtu Lutherio Biblijos karaliaučiškiu leidimu *Preussische Hand-Bibel* (1734) ir lietuviškuoju vertimu *Biblia, Tai esti: Wiffas Szwentas Ráftas, Séno ir Naujo Testamento* (1735). Tiesa, vos pasirodžiusios lietuviškos knygos dalis tiražo išdo lėšomis buvo įsigyta ir išdalinta mokykloms, kita dalis išpirkta daugiausia mokytojų ir dvasininkų, tad Donelaičiui galėjo būti prieinamas tik mažiau paklausus leidybinis konvoliutas, sudarytas iš *Naujo Testamento* (1727) ir *Pfaltero Dowido* (1728). Esant dideliame bažnyčių ir mokyklų poreikiui, šio konvoliuto leidimai dar pakartoti 1740 ir 1749 metais. Nekyla abejonių, kad Tolminkiemio kleboniją pasiekė Papelkių kunigo Adamo Friedricho Schimmelpfennigo suredaguotas antrasis lietuviškos Biblijos leidimas (1755). Jo tiražas buvo didesnis nei pirmojo, be to, išdo pinigais vėl buvo nupirktas didelis kiekis egzempliorių ir išdalintas parapijoms. Uolų Biblijos skaitymą, greičiau – studijavimą, patvirtina visas Donelaičio rašytinis palikimas. Jo raštuose, adresuotuose įpėdiniui ir ypač oponentams, Įsruties teismo kolegijos nariams, kitiems, autoriaus nuomone, sugedusiems valdininkams, labai dažnai remiamasi evangelijomis. Tolminkiemio klebono nurodytose Biblijos eilutėse kalbama apie Dievo atlygį po mirties, apie bausmes, laukiančias nesąžiningų arba piktadarių (dažniausiai taikoma separacijos bylos herojams), smerkiamos

20 PISANSKI, Georg Christoph. [Trumpasis „Metų“ variantas]. Iš *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaičių*. Vilnius, 2002, p. 11.

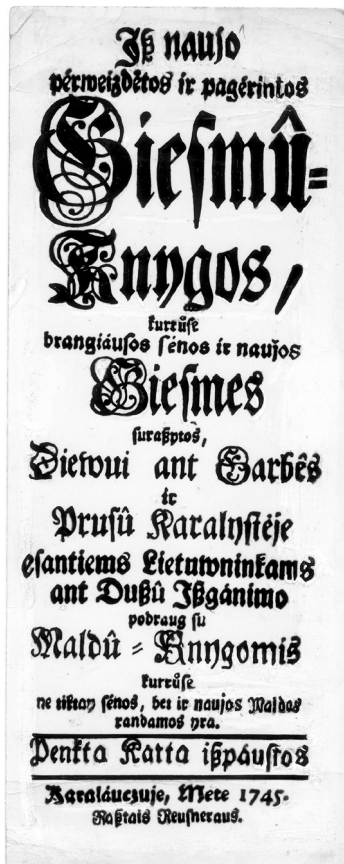
21 FREYBERG, [Carl Wilhelm] H[ugo]. [Parapija]. Iš *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaičių*. Vilnius, 2002, p. 59–161.

22 HARNOCH, Agathon. *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreußen*. Neidenburg, 1890, p. 280.

23 TETZNER, F[rantz Oskar]. [Iš Tolminkiemio prisiminimų]. Iš *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaičių*. Vilnius, 2002, p. 152.

Lietuviškosios Biblijos antroji laida (1755)

Johanno Behrendto parengto lietuviškojo giesmyno 1745 metų leidimas

klastos, teigiama, kad Dievas apie žmones spręš pagal jų darbus ir kt. Donelaičio raštuose Biblija tapo nepaneigiamu autoritetu, virtuoziško polemizavimo, argumentavimo ir, atsižvelgiant į to meto visuomenės nuotaikas, manipulavimo instrumentu.

Mišių bei sakramentų teikimo apeigose Donelaitis naudojosi vokiečių kalba spausdinta agenda. Ji buvusi puošni – aptaisyta sidabru. Kilus Septynerių metų karui, 1757 m. vasarą bažnyčios seniūnas apeigyną kartu su kitais vertingais bažnytinių apeigų reikmenimis išgabeno saugoti į Karaliaučių.²⁴ Atvykęs į Tolminkiemį, Donelaitis rado arba netruko įsigyti ir lietuviškąjį apeigyną *Dawadnas Pamokinnimas kaipo wiffi [...] Diewo Tarnai tur elgtis noredami fzwentą Klebonu Urėdą wiernay išpildit* (1730). Agendų rengimui vadovavo Prūsijos bažnytinė vyresnybė. Karaliaus nurodymu ji atsakė už apeigyno tobulinimą, vertimą į lietuvių ir lenkų kalbas, finansavo leidimą. Kitas pataisytas lietuviško apeigyno leidimas *Agenda tattai estī Surāšimas Pagraudinnimū ir Maldū, Lietuwas Bažnyčiofa fskaitomū [...]* išėjo 1775 m. Iš leidimo duomenų formulės (*Išpāusfta ir pardūdama*) matyti, kad jį spausdino ir pardavinėjo verslios Karaliaučiaus spaustuvės savininkas Gottliebas Leberechtas Hartungas. Donelaitis šia agenda taip pat naudojosi. Įrodymas yra Christiano Gottliebo Mielcke'ės liudijimas, paskelbtas vienoje kalbinei polemikai skirtoje publikacijoje *Kuklus atsakymas į pono kunigo Ostermeyerio iš Trem-pų apmąstymus*.²⁵ Joje rašoma, kad *tikrai lietuvių kilmės kunigas Donelaitis*, kaip ir kai kurie kiti kunigai, pastebėjo akivaizdžių sutuoktvių formuliaro vertimo klaidą: *kūnas*

pavadintas *mėsa*. Koku būdu Tolminkiemio klebonas pareiškė savo nuomonę, lieka nežinoma. Tačiau tai akivaizdus Donelaičio autoriteto diecezijoje ir knygos var-tojimo bei kritinio įvertinimo fakto patvirtinimas.

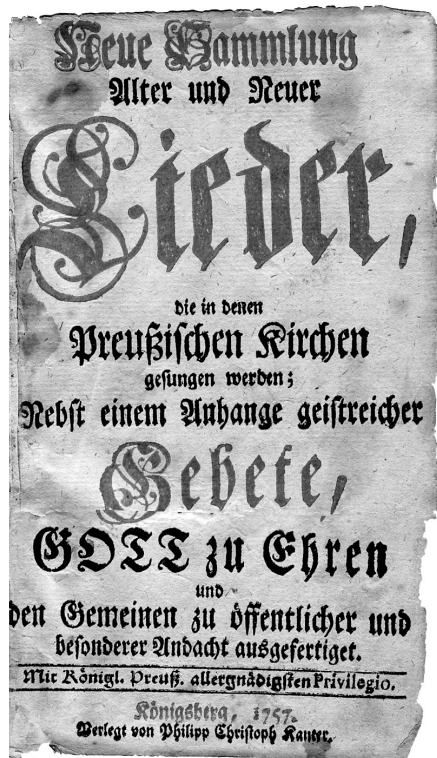
Klebonavimo Tolminkiemyje laikotarpiu parankinės Donelaičio knygos buvo minėtojo superintendente Quando nurodymu ir asmeniškai dalyvaujant iš-leisti bažnytiniai giesmynai vokiečių ir lietuvių kalba. Vokiškasis vadinosi *Neue Sammlung alter und neuer Lieder*, lietuviškasis – *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmū=Knygos*. Esant didelei paklausai, giesmynai buvo nuolat spausdinami ir redaguojami. Donelaičio tolminikiškaisiais laikais lietuviškasis giesmynas išėjo

mažiausiai 13 kartų. Iki XVIII a. vidurio naudota si žinomojo archipresbiterio Johanno Behrendto sudarytu, nuo 1750 m. – minėtojo Schimmelpfenigo suredaguo tu leidiniu. Giesmynu naudotasi kunigui rašant pamokslus, laikant mišias, iš jo parinktos giesmės kolektyviai giedotos bažnyčios mišiose, konfirmacijos apeigose, laidotuvėse ir kitomis dvasinio gyvenimo progomis. Papelkių kunigui mirus, lietuviškąjį giesmyną patobulinti siekė minėtieji Ostermeyeris ir Mielcke. Abu raštijos darbuotojai numatė patobulinti turinį bei eiliavimą ir, kylant varžytinėms, darbui pritraukti patyrusius šalininkus. Ostermeyerį kaip vyresnįjį amžiumi ir iniciatyvos pradininką rėmė bažnytinė vyresnybė. Tremų kunigo kvietimo bendradarbiauti sulaukė ir Donelaitis. Atsakymas buvo neigiamas. Tolminkiemio klebonas guodėsi sveikata ir senyvu amžiumi.²⁴

Rengdami pamokslus, kunigai pasinaudavo spausdintais pamokslų rinkiniais. Jie buvo sudaromi iš vieno (Martino Lutherio, Johanno Arndto, Jono Bretkūno) arba kelių autorių tekstų. Nenuilstančio Quandto pastangomis 1750 m. Karaliaučiuje buvo išleisti jau mirusio čionykščio universiteto profesoriaus (teologo, matematiko, poeto) Christiano Langhanseno pamokslai *Trumpas ir prąstas Išguldimas wiffū Nedėlės ir šwentū Dienū Ewangeliū Kláufimais ir Atsakimais futaisytas* [...]. Juos iš vokiečių kalbos pradėjo versti žinomasis Philippas Ruhigas, o jam mirus darbą užbaigė Įsruties lietuvių bažnyčios kunigas Adamas Heinrichas Pilgrimas. Kaip matyti iš antraštės, leidinys buvo universalus: skirtas bažnytinėms bendruomenėms, mokykloms ir liaudiškiesiems surinkimams. Sunku būtų patikėti,

24 FREYBERG, [Carl Wilhelm] H[ugo]. [Tolminkiemio pastoriai]. Iš *Iš vokiečių raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Vilnius, 2002, p. 174.

25 MIELCKE, Christian Gottlieb. *Befcheidene Beantwortung des Bedenkens, so Herr Pfarrer Ostermejer von Trempen über einem Entwurf zum neuen Littauischen Gesangbuch bekannt gemacht...* Königsberg, 1788, p. 35. – Taip pat: MILKUS, Kristijonas

Johanno Jacobo Quandto parengto vokieškojo giesmyno 1757 metų leidimas

Gotlybas. *Pilkainis*. Vilnius, 1990, p. 253–254, 453.

26 OSTERMEYER, Gottfried. Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija, parašyta Gotfrydo Ostermejerio, Tremų parapijos vyresniojo kunigo ir Karaliaučiaus Karališkosios vokiečių draugijos garbės nario. Iš OSTERMEYERIS, Gotfrydas. *Rinkiniai raštai*. Vilnius, 1996, p. 384.

kad šios knygos neturėjo ir neskaitė Tolminkiemio klebonas, tačiau įrodymų dar nerasta. Jiems pasitarnautų nebent tas Donelaičio brovožas, kad jis buvo atkaklus pamokslautojas, o savo pamokslus greičiausiai rašė lengva ranka.

Donelaičio knygų lentynoje turėjo gulėti bent keli *mokomieji leidiniai*, naudoti bažnytinėje ir keturiuose parapijos kaimiškosiose mokyklose (Didžiulių, Lankiškių, Pikelių, Romintės). Juos įsigyti skatino klebonų pareiga kontroliuoti mokyklų ir mokytojų darbą, mokinių pažangumą, tikybos mokymą ir rengimą konfirmacijai. Be to, valdžia 1740 m. įsaku parapijų vadovams paliepė elementoriais ir katekizmais aprūpinti valstiečius, kad jie dėl knygų pirkimo negaištų kelionėse.²⁷ Tai buvo naudinga spaustuvėms. Jų savininkai leidinius pristatydavo patys, o klebonui už talką – pavyzdžiui, 100 parduotų egzempliorių – atsilygindavo 10 egzempliorių dovanų.

Donelaičio naudotas mokymo priemonės patvirtina vizitacijos aktai. Jie parengti atvykus diecezijos vizitatoriui ir kartu su klebonu bei mokytoju išegzaminavus mokinius. Sprendžiant iš Tolminkiemyje 1779 m. surašyto akto, [*v*]isi vaikai turėjo skaityti ir atversti, rečituoti atgailos psalmes bei katekizmą, pagiedoti įvairių mintinai išmuktų giesmių, buvo trumpai klausinėjami bibl[inės] istorijos ir Išganyimo kelio.²⁸ Nors akto rengėjai mokomųjų knygų tiksliai neįvardijo, tačiau gana aiškiai nurodė jų pobūdį. Sprendžiant pagal tai, kunigo, mokytojo ir vaikų įprastiniai vadovėliai buvo Martino Lutherio *Mažas Katgismas [...] Lietuviškay ir Wokiškay* (1730 arba vėlesnių metų), Johanno Hübnerio biblinės istorijos *Du kart' penkios dėšimt' ir du Páfakojima...* (1745 m. arba vėlesnės laidos), Johanno Anastasijaus Freylinghause no *Dawádnas Mókflas apie Dušióš Išgánimą...* (1729 arba 1735 m.), kol kas nenustatyto autoriaus dorovinio auklėjimo vadovas *Pienas mažėms Waikėlems* (1735). Visos paminėtos knygos buvo verstos iš vokiečių kalbos.

Įsivaizduojame, kad *grožiniams, filologijos ir filosofijos veikalams* Donelaičio bibliotekoje turėjo tekti išskirtinė vieta. Vien būsimojo poeto studijos Karaliaučiaus universitete visų tyrėjų dėmesį nukreipia į klasikinių kalbų ir antikinių autorių pasaulį. Nuolat įrodinėjamos „Metų“ sąsajos su Hesiodo „Darbais ir dienomis“, Vergilijaus „Bukolikomis“ ir „Georgikomis“, Teokrito idilėmis. Tyrėjai vertina šiuos kūrinius kaip pavyzdį Donelaičiui, jų poveikį „Metų“ formai – hegzametrai, turiniui, pastangas didaktiškumą sieti su vaizdu, kitų nuomone, Hesiodo ir Vergilijaus didaktiniai epai veikė lietuvių poetą tik idėja ir užmoju, bet ne turiniu.²⁹ Žinoma donelaitininkė Dalia Dilytė, apibendrinusi pirmtakus, išvalgas papildė herojinių epų poetikos, kilusios iš Vergilijaus „Eneidos“ ir Homero poemų, raiška „Metuose“, Hérakleito filosofinio požiūrio apie nepaliaujamą laiko ir gyvenimo kaitos atspindį vokiečių kalba rašytame eilėraštyje, teigė, kad Donelaitis, *be abejo, buvo skaitęs Aristotelį, Plutarchą, Lukrecijų* ir kitus autorius (1755).³⁰ Visa tai gali tapti gera prielaida

apie Tolminkiemio klebono antikinių rašytojų kūrinių aruodą, tačiau ne jo tikroviškumo įrodymu. Tokiai užduočiai atlikti dar nesame pasirengę.

Donelaičio geras lietuvių kalbos mokėjimas ir valdžios įsakų vertimas į lietuvių kalbą dėmesį nukreipia į tėvo ir sūnaus Ruhigų trijų filologijos veikalų leidybinį konvoliutą (1747), sudarytą iš dvipusio žodyno *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon*, Michaelio Mörlino požiūriui artimo tyrinėjimo apie lietuvių kalbos kilmę ir ypatumus *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* ir gramatikos pagrindų *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick*.³¹ Jį Tetzneris užtiko Tolminkiemio klebonijoje rinkdamas tyrimo medžiagą ir nedvejodamas susiejo su Donelaičio nuosavybe, nors įrodymų ir neatskleidė.³² Juos galima pateikti panaudojus leksikografines priemones. Poetas „Vasaros darbuose“ pavartojo liaudiškos kūrybos lapės ir kiškio pravardžiavimus *syveida* ir *sturluks* (105–106 eilutės), kuriuos galėjo rasti tik Ruhigo veikale *Betrachtung der Littauischen Sprache*.³³ Tai yra patikimas liudijimas apie poetui priklausiusį reikšmingą lietuvių filologijos veikalą. Tetzneris taip pat pažymėjo jame neradęs jokių įrašų. Iš to galima daryti prielaidą, kad Donelaitis knygas itin vertino ir saugojo.

Vargu ar Mažojoje Lietuvoje buvo klebonija, kuri nesinaudotų Labguvos archipresbiterio Wilhelmo Heinricho Beckherio (1694–1768) parengtu žinynu *Preußische Kirchenregistratorur*. Jo paklausą patvirtina Donelaičio amžiuje pasirodę net trys leidimai. Žinyną sudarė abėcėliškai išdėstytos Prūsijos bažnyčiai taikytų teisinių aktų ir apeigų santraukos, skirtos bažnytinei organizacijai, dvasininkų pareigoms, pajamoms, socialinei rūpybai, religinės ir mokomosios literatūros leidimui, dvasininkų kūrybos cenzūrai, bibliotekoms, vyresnybės įsakų skelbimui. Tekste ne kartą minima lietuvių kalba ir lietuviai: apie įsakų skelbimą (p. 4), agendos naudojimą (p. 7), draudžiamus papročius (p. 17), vizitacijas (p. 76, 87), kunigų karjerą (p. 92). Tokią knygą greičiausia buvo privalu įsigyti diecezijos vyresnybės nurodymu. Be šios knygos negali išsiversti ir šiandieniai tiek Donelaičio, tiek kitų Mažosios Lietuvos protestantiškosios raštijos veikėjų tyrėjai.

27 BECKHER, *Preußische Kirchenregistratorur...*, p. 51.

28 TETZNER, F. O. Kristijonas Donelaitis ir Tolminkiemio mokykla. Iš *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, p. 120.

29 DILYTĖ, Dalia. *Kristijonas Donelaitis ir antika*. Vilnius, 2005, p. 117–119.

30 Ten pat, p. 21–36, 120.

31 *Catalogus novus universalis dererjenigen Bücher*

und Kleinen Schriften welche in der Handlung Johann Heinrich Hartungs um beygesetzte billige Preise zu bekommen find. Königsberg, 1752, p. 563.

32 *Dainos*. Litauische Volksgefänge... herausgegeben von F. und H. Tetzner. Leipzig, [1897], p. 28.

33 RUIGYS, Pilypas. *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*. Vilnius, 1986, p. 89.

Tetzneris, nuosekliai tirdamas Donelaičio gyvenimo, tarnybos, kūrybos ir ryšių pėdsakus, Tolminkiemio klebonijoje užtiko didelį Prūsijos valdžios *spausdintinių informacinių dokumentų* rinkinį. Jie buvo leidžiami vokiečių kalba, taip pat ir vertimais į lietuvių ir lenkų kalbas. Lietuviškuosius, pavadinęs *Prūsijos valdžios gromatomis, pagraudenimais ir apsakymais lietuviams valstiečiams*, dideliu tomu 1960 m. paskelbė akademikas Povilas Pakarklis. Į jį pateko 107 tokių dokumentų, išspausdintų 1589–1831 m., reprodukcijos. Vėliau, tęsiant jų paieškas ir tyrimus, buvo rasta ir paskelbta dar 18 lietuviškųjų spaudinių.

Kiek iš viso spausdintinių valdžios įsakų, perspėjimų ir pamokymų visomis trimis kalbomis galėjo susikaupti Tolminkiemio klebono žinioje, kol kas nenustatysime, tačiau lietuviškųjų bent apytikrą skaičių pateikti nesunku. Mat klebonijos šiuos leidinius iš valdžios įstaigų gaudavo visus ir, atsižvelgiant į aktualumą, privaloma tvarka vyresnybės nurodytu periodiškumu (nuo vieno iki 12 kartų per metus³⁴) bažnyčioje po pamaldų perskaitydavo arba įpindavo į sakomus pamokslus (*kieksyk kunigai, mišias laikydami, barė*; „Žiemos rūpesčiai“, 365 eilutė). Vien Donelaičio kunigavimo Tolminkiemyje laikais iš viso jų galėjo susikaupti ne mažiau kaip 34, tačiau prie jų reikia pridėti dar 25, pirmtako gautus nuo 1713 metų klebonijos gaisro iki Donelaičio paskyrimo klebonu 1743 metais. Donelaitis šiuos dokumentus lietuviškai vadino *gromatomis* („Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbę“, 3 eilutė; kita prasmė – *laiškas*) ir *urdeliais* („Metuose“).³⁵ Konsistorijos ir karališkosios valdžios įsakus iš sakyklos skaitė kunigas, teisinio ir policinio pobūdžio pranešimus – žemesnieji tarnautojai arba mokytojai bažnyčios viduje arba kieme, valstiečių sueigose, kai kada iškabindavo ant bažnyčios durų. Vokiečių kalba spausdintus įsakus lietuviams kunigas privalėjo išaiškinti lietuvių kalba.³⁶ Savo pareigingumą Donelaitis pabrėžė. Rašte, 1775 m. siųstame Lietuvos departamento Karo ir domenų rūmams, jis be užuolankų tvirtina: *Visa mano parapija žino, kad aš dažnai k[araliaus] įsakymus kalio į galvą ir s[kelbiu] paklusnumą*.³⁷ Toks kalimas, be abejo, atsiliepė ir paties poeto patirčiai bei vaizduotei.

Įsakų pėdsakus „Metuose“ geriausiai užfiksavo 1977 metais išleisto *Raštų* tomo komentarų rengėjai, kiek plačiau juos interpretavo monografijos *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha* autorius Gineitis bei biografinės apybraižos *Kristijonas Donelaitis* autorius Vincas Kuzmickas. Karališkosios valdžios raštų motyvus poemoje iš karto atpažins kiekvienas skaitytojas, kuris į rankas paims minėtąjį akademiko P. Pakarklio parengtą fundamentalųjį *Prūsijos valdžios gromatų...* rinkinį ir po jo pasirodymo paskelbtus papildymus. Remiantis šiais šaltiniais galima teigti, kad Donelaitis pasinaudojo ne mažiau kaip 12 tokių dokumentų, paskelbtų 1721–1777 m., turiniu. Porą įdomesnių atskleisiu.

Net triskart (1721, 1731, 1744) kartotas nurodymas dėl pasėliams daromos paukščių žalos. *Karalaus Aukšttybe* griežtai įsakė juos naikinti. Metinė užduotis: *buras* privalėjo nudaigoti 12, kumetis, kerdžius ir malūnininkas – po 6 žvirblius, o kaip įrodymą pristatyti jų galvas. Jėgeriai ir girininkai įpareigoti sumedžioti tiek varnų, kad galėtų pristatyti jų 24 kojas. Už nevykdymą skirta pinigine bauda. Apie tai kalbama „Žiemos rūpesčiuose“: Dočys *glupam* Durakui užtaisytą šautuvą davė *Liepdams, kad jam tuo nušautų dvylika varnų*, bet tas *Šovė taip durnai, kad šaudams uždegė skūnę // Ir kaimynų tuo visas supleškino trobas* (309–316 eilutės). Toliau varnų kojų ir žvirblių galvų prievolių temą poetas rutulioja Dočio lūpomis teisme ir pateikia ją kaip socialinės skriaudos priežastį (345–357 eilutės). Neabejotinai remdamasis 1739, 1770 ir kitų metų spausdintais paliejimais apie tauriųjų medžių apsaugą Donelaitis perspėja būrus tausoti ąžuolus, uosius, liepas ir kitus vertingus medžius (mat vienas toks jo personažas *aužuolus šulnus durnai sukapojęs // Duoną kept ar ką džiovyt į kakalį kiša!*; ten pat, 204–205 eilutės). Prūsijos valstybės patirtį ir siekius fiksuojantys teisiniai dokumentai Donelaičiui leido suvokti kasdienybės tikrovę ir jais remiantis kurti „Metų“ panoramą, siužetus bei kalbą, tapyti gerųjų ir nenaudėlių Vyžlaukio būrų portretus.

Nedaug ką galėtume pasakyti apie Donelaičio bibliotekos *tvarkymą ir likimą*. Poetas, lankęs Karaliaučiaus didžiąsias bibliotekas, galbūt gilinęsis į knygynų katalogus, galėjo turėti gerą nuovoką apie knygų tvarkymą. Tačiau tiek asmeninių, tiek bažnytinių knygų rinkiniai buvo maži, todėl jų organizavimui ir laikymui pakako vienos nedidelės knygų spintos. Tolminkiemį 1779 m. vizitavęs diecezijos dekanas patikrinimo akte pažymėjo, kad visos bažnytinės knygos laikomos tvarkingai, gerai prižiūrėta bažnyčios ir mokyklos registratūra.³⁸ Apie asmeninę klebono biblioteką ir jos naudojimą akte nerašoma, tačiau kai ką pasako pastaba apie bažnytinių knygų ir registratūros tvarkingumą. Tai tiesioginis Donelaičio įvertinimas.

Donelaičio asmeninės bibliotekos istorija nutrūko jo mirties dieną. Niekam nekelia abejonių pirmosios *Metų* publikacijos įvadinėje studijoje Rhesos pateikta informacija, kad kai kuriuos poeto rankraščius (sprendžiant iš jų apibūdinimo, greičiausiai tik su kūryba susijusią archyvo dalį) našlė *perdavė, kaip mirusio atminimą, jo jaunesniam bičiuliui, Valtarkiemio prie Gumbinės superintendentui Jordanui*.³⁹ Jų išliko

34 BECKHER, *Preußische Kirchenregistrator...*, p. 140.

35 KABELKA, Jonas. *Kristijono Donelaičio raštų leksika*. Vilnius, 1964, p. 244.

36 BECKHER, *Preußische Kirchenregistrator...*, p. 4–5.

37 DONELAITIS, Kristijonas. Erste Debate. Pir-

masis debatas. [1775]. Iš DONELAITIS, K. *Raštai*. Vilnius, 1977, p. 438, 442.

38 TETZNER, Franz Oskar. Kristijonas Donelaitis ir Tolminkiemio mokykla, p. 121.

39 RHESA, Martin Ludwig. Baigiamosios pastabos. Iš *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Vilnius, 2002, p. 27.

tik dalis. Šie rankraščiai paskutinį kartą publikuoti ir jų likimas atskleistas Done-
laičio 300-ųjų metinių sukakčiai paminėti skirtame moksliniame šaltiniotyros lei-
dinyje.⁴⁰ Duomenų bibliotekos likimo klausimu nei jame, nei kituose šaltiniuose
nėra. Praėjus daugiau kaip šimtui metų po Donelaičio mirties, Tetzneris spėjo, kad
gali būti išlikusių poeto draugams dovanotų knygų, kurios tebeguli pamirštos įvai-
riose bibliotekose.⁴¹ Jo paties pastangos ką nors užtikti tikėtinosse krašto vietose –
Gavaičių, Geldapės, Gumbinės, Lazdynėlių, Stalupėnų, Valtarkiemo klebonijose,
įstaigose, ir pas privačius asmenis nieko nedavė.⁴² Atsižvelgiant į tai galima many-
ti, kad asmeninės Donelaičio knygos liko Tolminkiemyje. Jos galbūt pačios našlės
buvo padovanotos įpėdiniams – bažnytinės vyresnybės paskirtiems klebonams.

Išvados

Atliktas tyrimas leidžia tik teoriškai pagrįsti prielaidą. Ja remiantis
įtikinamo įrodymo, kad Donelaičio asmeninė biblioteka egzistavo, pateikti negali-
ma. Tyrimas neatmeta ir paneigimo galimybes. Kol kas galima formuluoti dvejopas
išvadas: 1) apie Donelaičio asmeninės bibliotekos egzistavimą duomenų nerasta,
2) Donelaitis asmeninės bibliotekos negalėjo neturėti. Be jos nebūtų įmanoma pa-
vyzdinė Tolminkiemio klebono pastoracinė veikla ir laiką pranokstanti įvairiašakė
kūryba.

Šaltiniai ir literatūra

1. BECKHER, Wilhelm Heinrich. *Preußifche Kirchenregiftratur, oder: Kurzer Auszug Königlich=Preußifcher Edicten und Verordnungen, welche in Kirchen=und Schulfachen in dem Königreich Preußen publiciret worden... mit einer Vorrede von dem Leben des Verfaßers verfehen von Friedrich Samuel Bock...* 3weyte, um die Hälfte vermehrte Auflage. Königsberg und Leipzīg: Bey Joh. Dan. Zeißeßens Witwe und Joh. Heinr. Hartungs Erben, 1769. [8] lap., 146 p.
2. *Catalogus Bibliothecae Academiae Regiomontanae.* [Karaliaučiaus universiteto bibliotekos rankraštinis katalogas. Sudarytas apie 1718–1722 m.]. [170] lap. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, F 15–266.
3. CITAVIČIŪTĖ, Liucija. *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras: istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004. 393 p.: iliustr. (Senosios literatūros studijos).
4. *Dainos.* Litauifche Volksgefänge, mit Einleitung, Abbildungen und Melodieen herausgegeben von F[rantz Oskar] und H[elene] Tetzner. Leipzīg: Druck und Verlag von Philipp Reclam jun., [1897], p. 28. (Universal-Bibliothek; [nr.] 3694).
5. DILYTĖ, Dalia. *Kristijonas Donelaitis ir antika.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005. 252 p.
6. DILYTĖ, Dalia. *Kristijono Donelaičio pasakėčios: monografija.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014. 438, [1] p.
7. DONELAITIS, Kristijonas. *Raštai.* Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas; Redakcinė kolegija: Kostas Korsakas (pirmininkas), Kostas Doveika, Leonas Gineitis, Jonas Kabelka, Kazys Ulvydas. Vilnius: Vaga, 1977. 599, [1] p.: iliustr.

8. GERULAITIENĖ, Vilija. Abraham Jakob Penzel und sein Interesse an der litauischen Literatur in Ostpreußen. *Annaburger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen*, (Bonn), 2000, nr. 8, p. 69–81.
9. GINEITIS, Leonas. *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*. Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Vilnius: Vaga, 1990. 436, [2] p.: iliustr.
10. GINEITIS, Leonas. *Kristijono Donelaičio aplinka*. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas; Redakcinė komisija: Ingė Lukšaitė, Eugenija Ulčinaitytė, Dainora Pociūtė, Juozas Girdzijauskas, Albinas Jovaišas, Darius Kuolys, Sigitas Narbutas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998. 195, [1] p. (Senoji Lietuvos literatūra; kn. 9).
11. HARNOCH, Agathon. *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreußen*. Neidenburg: Druck und Verlag von S. Nipkow, 1890, p. 280.
12. *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas; Parengė Leonas Gineitis; Redakcinė komisija: Liucija Citavičiūtė, Pietro U. Dini, Juozas Girdzijauskas, Albinas Jovaišas, Darius Kuolys, Dainora Pociūtė-Abukevičienė, Mikas Vaicekuskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002. 284, [1] p. (Senoji Lietuvos literatūra; kn. 13).
13. KITKAUSKAS, Napalys; KITKAUSKIENĖ, Laimutė. *Kristijono Donelaičio memorialas Tolminkiemyje*. Vilnius: Kultūra, 2002. 405, [1] p.
14. *Kristijono Donelaičio rankraščiai*: fotografuotinis leidimas = The Manuscripts of Kristijonas Donelaitis: A Facsimile Edition = Die Handschriften von Kristijonas Donelaitis: Faksimileausgabe. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas; Parengė Mikas Vaicekuskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014. 98, [1] p.
15. KUZMICKAS, Vincas. *Kristijonas Donelaitis*. Vilnius: Vaga, 1983. 240 p., 12 iliustr. lap.
16. MIELCKE, Christian Gottlieb. *Befcheidene Beantwortung des Bedenkens, fo Herr Pfarrer Ostermejer von Trempen über einem Entwurf zum neuen Littauischen Gefangbuch bekannt gemacht, ans Licht gestellet con C. G. Mielcke, Cantore zu Pilckalen*. Königsberg, 1788, p. 35.
17. OSTERMEJERIS, Gotfrydas. *Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai*. Lietuvos istorijos institutas; parengė Vilija Gerulaitienė; Redakcinė kolegija: Rimantas Jasas, Zigmantas Kiaupa, Ingė Lukšaitė, Vytautas Merkys, Juozas Tumelis. Vilnius: Žara, 2002. 159 p.: faks. (Historiae Lituaniae fontes minores; [kn.] 3).
18. OSTERMEJERIS, Gotfrydas. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. 501, [1] p.
19. SCHOENBORN, Ulrich. *Kristijonas Donelaitis (1714–1780): Zwischen Theologie und Poesie*. [München]: GRIN Verlag GmbH, [2014]. 232 p.: iliustr. (Geistwissenschaft).
20. SIDABRAITĖ, Žavinta. *Kristijonas Gotlybas Milkus*: gyvenimas ir literatūrinė veikla. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006. 227 p.: iliustr. (Senosios literatūros studijos).
- 40 *Kristijono Donelaičio rankraščiai*: fotografuotinis leidimas. Vilnius, 2014. 98, [1] p.
- 41 KITKAUSKAS, Napalys; KITKAUSKIENĖ, Laimutė. *Kristijono Donelaičio memorialas Tolminkiemyje*. Vilnius, 2002, p. 45.
- 42 TETZNER, Franz Oskar. [Poeto archyvo pėdsakais]. *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Vilnius, 2002, p. 109.

Summary

The object of research is a personal library of Kristijonas Donelaitis. Its investigation has not produced any results so far. This depends on the low relevance of the problem and scarce source data available. This article suggests that it is necessary to broaden and increase the sets of historical data needed for the analysis of the problem and their variety. It is also important to use new methods and critical approach to the evaluation of the sources and historiographic literature used by the creators of Donelaitis' studies such as Martin Ludwig Rhesa, Ludwig Loui Passarge, Franz Oskar Tetzner, Aleksandr Horn, Carl Wilhelm Hugo Freyberg). Taking into account the present state of historiography, the aim of the research is formulated as follows: to ascertain, to deny, or to leave open the possibility of the existence of the personal library of Donelaitis for further investigation until its reality or at least the fact of probability to be answered unambiguously. The grounds for this research were found in the ambition of the Prussian royal authorities of the 18th century to impose more stringent control on the knowledge, skills and personal life of Protestant priests. Back then, rather fruitful means were used to accomplish this goal. The priests had to react to the new developments in order to improve their official and social standing. This led to the acquisition of a handy library for the development of skills and education. When investigating the library of Donelaitis the main aims should be as follows: 1) to identify personal and official information and creative needs of its owner, 2) to establish the means and sources of library acquisition, 3) to identify its composition and purpose, 4) to trace its fate after the death of the owner. The method applied is based on theoretical proofs and the speculative analysis of historiographical statements and secondary sources. At present, the conducted investigation allows us to provide only theoretical assumptions. According to the results, no convincing proof of the existence of Donelaitis' personal library can be produced. The possibility of the denial of its existence still exists. Therefore, we can formulate the following dualistic conclusion: 1) according to the conditions of the time and his position, Donelaitis must have had a personal library, 2) so far, there is no data about the fact of the existence of this library.

Įteikta 2014 m. gruodžio 29 d.

Priimta 2015 m. kovo 23 d.